शिक्षण विधिले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना
तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर
तह (एम. एड.)खण्डको आंशिक
आवश्यकतापूरा गर्नको
लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

होमराज थपलिया

त्रि. वि. दर्ता नं : १५८९६-९३
परीक्षा रोल नं : २१४००६२/०६५
क्याम्पस रोल नं : २९८/२०६३/०६५

प्रस्तुत
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षाशास्त्र संकाय
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
श्री सुकुना वहुमुखी क्याम्पस
इन्द्रपुर, मोरङ
असार,२०६८

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि होमराज थपलियाले प्राथमिक तहमा शिक्षण विधिले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा रही तयार गर्नु भएको हो । यस शोधपत्रको मूल्याङ्कनका लागि मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

....

ऋषिराज धिमाल

शोध निर्देशक

मिति : २०६८ /२ / १२

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि शोधकर्ता होमराज थपलियाद्वारा तयार पारिएको शिक्षण विधिले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव शीर्षकमा शोध अध्ययन पूरा गरी स्वीकृतिका लागि सिफारिस सहित पेश गर्नु भएकोले यो शोधपत्र यस मूल्याङ्कन समितिद्वारा स्वीकृत गरिएको छ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

क.स	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ	विभागीय प्रमुख	----------------------
२.	ऋषि कुमार धिताल	शोध निर्देशक	----------------------
३.	रामप्रसाद कारन्जित	वाह्य परीक्षक	----------------------

मिति : २०६८ /३ / १३

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग एम. एड. दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्न शिक्षण विधिले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव शीर्षकमा यो सोध तयार पारिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र पुरा गर्न प्रारम्भ देखि अन्त्य सम्म नियमित सुपरिवेक्षण , मार्गनिर्देशन र अमुल्य सुझाव दिई सहयोग गर्नु हुने शोध निर्देशक श्री ऋषिराज धिमालज्यूमा हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यस्तैगरी शोधपत्रलाई आवश्यक सुझाव र स्वीकृति प्रदान गर्नु हुने विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरु श्री लक्ष्मी कुमार श्रेष्ठ ज्यू एंवम सल्लाह सुझाव, हौसला र प्रेरणा प्रदान गर्नु हुने यस विभागका सम्पूर्ण गुरुहरु प्रति आभारी छु ।

अध्ययनका क्रममा तथ्याङ्क एंवम सुचना उपलब्ध गराएर सहयोग पु-याउनु हुने नमूना छनौटमा परेका विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, शिक्षिका, विद्यार्थी, अभिभावक, वि.व्य.स. अध्यक्ष र यस क्षेत्रका स्रोतव्यक्ति श्री मदन बहादर राई प्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु साथै अध्ययनका क्रममा सहयोग पुऱ्याउनु हुने सम्पूर्ण मेरा सहपाठी साथीहरुप्रति पनि हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु । यो सोधपत्र शुद्धाशुद्धिका साथै वाक्य संयोजन गर्न विशेष सहयोग पु-याउने शिक्षक श्री नारायन दाहाललाई धन्यवाद नदिइ रहन सक्दिन् । साथै मेरो अध्ययनलाई यहाँ सम्म पुऱ्याउन निरन्तर हौसला, प्रेरणा गर्ने ईश्वरा, पवित्रा, कल्पना, सौगात, सौरभ, दुर्गा, भोला प्रति धन्यवाद दिनै पर्दछ । अन्त्यमा यस सोधपत्रआई कम्प्यूटर टाइप गर्न विशेष सहयोग पु-याउनुहुने राधाकृष्ण गौतमलाई पनि धन्यवाद दिन चाहछु ।

होमराज थपलिया

सुकुना बहुमुखी क्यनम्पस

इन्द्रपुर, मोरङ

शोधसार

शिक्षण विधिले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव शीर्षकमा गरिएको अनुसन्धानात्मक कार्यमा प्राथमिक तहमा प्रयोग गरिने शिक्षण विधिको अवस्था पहिचान गर्ने, विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा पार्ने प्रभाव पत्ता लगनउनु, शिक्षण विधिमा रहेका समस्या र समाधानका उपाय पत्ता लगाउनु यो अध्ययनको उद्देश्य हो ।

यो अनुसन्धान हिल्डा टावा (१९५६) को "शिक्षण कियाकलाप गर्दा विद्यार्थीलाई सकिय बनाई उनीहरुलाईनै प्रयोग गर्न लगाएर शिक्षण गरेमा विद्यार्थीले सिक्दछन् । विद्यार्थीले ती कुराहरु जुन समस्याको समाधान आफै सहभागी भएर गर्दछन त्यही कुरा राम्ररी सिक्दछन "(काफ्ले २०६३ : ३१२) भन्ने र वि एफ स्कीनर (१९३१) को " व्यवहारको मात्रात्मक तथा गुणात्मक परिवर्तनमा प्रभाव पार्ने अवस्थालाई पुनर्वलको रुपमा परिभाषित गरेका छन् । सकरात्मक पुनर्वलले सिकाईमा प्रभाव पार्दछ । त्यसकारण शिक्षण गर्दा उक्त कुरालाई समेत ध्यान दिएर शिक्षण क्रियाकलाप गराएमा सिकाइ उपलब्धि राम्रो हुन्छ (रेग्मी, २०६३ : १०१) भन्ने दुवै सिद्धान्तमा आधारित भएर यो अध्ययन पुरा गरिएको छ ।

यो अध्ययनमा श्री गोलखाडी स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका २३ वटा विद्यालयहरु मध्ये उद्देश्यात्मक छनौट विधिको आधारमा ६ वटा विद्यालयको छनौट गरिएको छ । साथै संम्भावनायूक्त छनोट विधिको पनि प्रयोग गरिएको छ । शिक्षण विधि सम्बन्धमा प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता सूची, प्रत्यक्ष अवलोकन, सर्वेक्षण फाराम जस्ता प्राथमिक स्रोत र द्वितीय स्रोत अन्तर्गत विद्यालयमा भएका विभिन्न अभिलेखको तथ्याङ्कहरुलाई प्रयोग गरिएको छ । उक्त तथ्याङ्क संकेतका लागि सम्बन्धित विद्यार्थीहरु, अभिभावक, शिक्षक, प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति अध्यक्ष, स्रोतव्यक्तिले दिएको सुझावका आधारमा अध्ययनलाई अगाडि बढाइएको छ । अध्ययनमा समावेश भएका सबै विद्यालयहरुमा विभिन्न जात-जाति, लिङ्ग वर्गका आधारमा तथ्याङ्क प्राप्त गरि प्राथमिक तहमा प्रयोग भएको शिक्षण विधि सम्बन्धको अध्ययनमा शिक्षक केन्द्रित विधि, विद्यार्थी केन्द्रित विधि र अन्तरर्क्रियात्मक विधि प्रयोग भएको पाइयो । विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण विधि र अन्तरकियात्मक शिक्षण विधि प्रयोग भएको विद्यालयहरुमा शैक्षिक उपलब्धि पनि उच्च स्तरको रहेको प्राप्तिको रुपमा आएका छन् ।

विद्यार्थीको सक्रियतामा शिक्षण गर्नलाई समय अभाव भएको पाइन्छ , प्रभावकारी शिक्षण विधि गर्न शैक्षिक सामाग्री खरिद गर्नलाई आर्थिक अभाव छ, प्रभावकारी शिक्षण गर्न शैक्षिक योजना, नियमित गर्न, प्रक्रियाबद्ध गर्नमा समस्या छ ,दरवन्दी कम भएका विद्यालयमा बहुकक्षा शिक्षण गर्नु पर्ने भएकोले शिक्षण समस्या रहेको छ, अझै पनि विद्यालयमा शिक्षक केन्द्रित शिक्षण विधिनै अपनाएकोले सिकाइ उपलब्धिमा समस्या छ, शतप्रतिसत बालबालिका राई समूदायबाट आएका र मातृभाषामा शिक्षण नभएकाले बुझाईमा कठिनाई भएर पनि सिकाइ उपलब्धिमा समस्या रहेको पाईन्छ ।

विद्यालयले सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा आउने वातावरण मिलाउनु पर्दछ, समुदाय र विद्यालय दुवै मिलेर विद्यालयको भौतिक पूर्वाधारहरुको सुधार गर्दै लैजानु पर्दछ, बिद्यालयले बिद्यार्थीलाई बिद्यालयमा नियमित उपस्थित हुने वातावरण तयार पार्नु पर्दछ, शिक्षकले कक्षाकोठामा शिक्षण गर्न जाँदा योजना सहित शैक्षिक सामग्रीका लिएर जानु पर्दछ, बिद्यालय र समुदायको अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहने भएकोले बेलाबेलामा अभिभाबक भेला बैठक एवं छलफलको वातावरण तयार पार्नुपर्दछ, बिद्यालय आउन नसक्ने अशक्त, असहाय, दलित, पिछाडिएका समुदायका बालबालिकालाई छात्रवृत्ति लगायतका सुबिधा प्रदान गरी बिद्यालय आउनकालागि उत्प्रेरित गर्नुपर्दछ, शैक्षिक उपलब्धि बढाउन बिद्यालय समुदाय दुवै मिलेर हरदम प्रयसरत रहनुपर्दछ, भन्ने निष्कष छ ।

विषयसूची

शीर्षक	पेज नं.
सिफारिस पत्र	i
स्वीकृति पत्र	ii
कृतज्ञता ज्ञापन	iii
शोधसार	iv
विषयसूची	vi
तालिकासूची /चित्रसूची	vii
संक्षिप्त शव्दावली	viii

परिच्छेद : एक
परिचय

१.१. अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२. समस्याको कथन	४
१.३. अध्ययनको औचित्य	४
१.४. अध्ययनका उद्देश्यहरु	६
१.५. अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु	६
१.६. अध्ययनका परिसीमाहरु	६
१.७. प्रयोग गरिएका शब्दहरुको परिभाषा	७

परिच्छेद : दुई
सम्वन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका

२.१. सम्बधित साहित्यको पुनरावलोकन	८
२.२. अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	१५
२.३. शैक्षिक उपादेयता	१६

परिच्छेद : तीन
अध्ययन विधि

३.१.अनुसन्धनात्मक ढाँचा	१७
३.२. जनसङख्या	१७
३.३.. नमूनाको छनौट प्रक्रिया र नमूनाको आकार	१७
३.४.नमूना छनौटको आधार	१७
३.५. अनुसन्धानको साधनहरु	१७
३.६. अनुसन्धान साधनको वैधता	१८
३.७. तथ्याङ्कका स्रोतहरु	१८
३.८. तथ्याकको संङ्कलन प्रक्रिया	१९
३.९. तथ्याकको विश्लेषण प्रक्रिया	१९

पच्छिेद : चार
तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण

४.१. शिक्षण विधि प्रयोगको अवस्था २०
४.१.१. अध्ययनमा परेका विद्यालय र विद्यार्थीहरुको विवरण २४
४.१.२. नमूना छनोट गरिएका विद्यालयमा प्रयोग गरीएको शिक्षण विधिको अवस्था २७
४.१.३. शिक्षण विधि सम्बन्धमा अभिभावक प्रधानाध्यापक तथा शिक्षकको दृष्टिकोण २८
४.२. शिक्षण विधिले सिकाइ उपलब्धिमा पार्ने प्रभाव ३०
४.१. नमूना छनोट गरिएका विद्यालयको २०६६ सालको अन्तिम परीक्षाको मूल्याङ्कन ३१
४.३. शिक्षण विधि प्रयोगमा देखिएका समस्याहरु ३४
४.३.१.शिक्षण विधि प्रयोगमा देखिएका समस्याको समाधानकाउपायहरु ३५
४.३.१.क. प्रधानाध्यापक र शिक्षकले दिएको समस्याको समाधानका उपायहरु ३५
४.३.१. ख. स्रोतव्यक्तिले औंलयाएका समस्याको समाधानका उपायहरु ३५
४.३.१.ग. अभिभावक र विद्यार्थीले औल्याएका समस्याको समाधानका उपायहरु ३६

पच्छिेद : पाँच
अध्ययनको प्राप्ति,निष्कर्ष र सुझाव

५.१. प्राप्ति ३८
५.२. निश्कर्ष ३९
५.३. सुझाव ४०
५.३.१. अध्ययन गरेको समुदाय तथा विद्यालयलाई सुझावहरु ४०
५.३.२. प्रधानाध्यापक र शिक्षकलाई दिइएको सुझाव ४२
५.३.३. राज्य वा सरकारलाई दिइएको सुझाव ४३
५.३.४. थप अध्ययनका लागि सुझाव ४३
सन्दर्भ सूची ix
अनुसूचीहरू xi

तालिका सूची

तालिका नं :- १. विभिन्न विधि प्रयोगको अवस्था प्रतिशतमा २३
तालिका नं :-२. नमुना छनौटमा परेका विद्यालय र विध्यार्थी विवरण २४
तालिका नं :- ३.नमूना छनौटमा परेका विद्यार्थीहरुको संख्या २५
तालिकानं :- ४.नमूना छनोट गरिएका विद्यालयको २०६६ सालको परीक्षाको मूल्याङ्कन ३२

चित्र सूची

चित्र नं :-१.नमूना छनौटमा परेका विद्यार्थीहरुको संख्या स्तम्भ चित्रमा २६
चित्र नं :–२. शिक्षक केन्द्रित, विद्यार्थी केन्द्रित, अन्तर्क्रियात्मक शिक्षण विधिको अवस्था २७
चित्र नं :- ३. २०६६ सालको अन्तिम परीक्षाको मूल्याङ्कन स्तम्भ चित्रमा ३३

संक्षिप्त शव्दावली

आ.प्रा.शि.प	आधारभूत प्राथमिक शिक्षा परियोजना
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
जि.शि.का.	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
प्र.अ	प्रधानाध्यापक
प्रा. वि	प्राथमिक विद्यालय
प्रा.शि.	प्राथमिक शिक्षक
वि.व्य.स.	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
वि.नि.	विद्यालय निरीक्षक
स्रो.व्य	स्रोतव्यक्ति